

SEĆANJE, IMPERIJALIZAM, BALKAN²

Sažetak: Članak se bavi dijahroničnim i sinhroničnim aspektima sećanja povodom Balkana. Prvo se uzima u obzir imperijalizam koji se posmatra kao određena struktura moći, sa odgovarajućim geoekonomskim i geopolitičkim posledicama. Rasprava se sužava na posledice koje su relevantne za Balkan. Posle toga se razmatra splet strukturalnih i afektivnih faktora koji uokviruju Balkan. Prvo se dokazuje da se modernizacija na Balkanu ne može sagledavati u okvirima dualnih i reifikovanih shema u odnosu na zapadnoevropsku modernizaciju. Autor tematizuje posebnost Balkana, ali naglašava da se ona ne može razumeti iz perspektive teleologizma. Zatim autor razmatra problematiku straha i nade na Balkanu, a u cilju određivanja sećanja. Posle toga analizira se situacija koja je nastala na kraju XX veka, tretiraju se novi strahovi i nade, naročito s obzirom na tok tranzicije i na krizne potrese koje pogađaju balkanske zemlje. Na kraju se pledira za politiku sećanja koja je dovoljno senzitivna za artikulaciju odnosa između dijahroničnih i sinhroničnih momenata istorije.

Cljučne reči: sećanje, imperijalizam, strah i nada, politika sećanja

IMPERIJALIZAM KAO NEIZOSTAVNI ISTORIJSKI KONTEKST

Imperijalizam je na snažan način uticao na geopolitičku i geoekonomsku sazdanost Balkana, te ga utoliko ne možemo prenebregavati. Osim toga, polazimo od pretpostavke da su iskustva u vezi sa imperijalizmom relevantna u pogledu sećanja, odnosno, da procesi u vezi sa imperijalizmom na snažan način generiraju sećanje sa kojim se stanovnici Balkana moraju izboriti. Drugačije rečeno, stečena iskustva koja se prenose i komuniciraju sećanjem, uobličavaju samorazumevanje balkanskih subjekata. Najzad, ne treba zaboraviti da ova problematika, uprkos dinamici XX veka, nije nestala, čak možemo tvrditi da je u poslednjim dekadama došlo do izvesnog intenziviranja raspravljanja u odnosu na imperijalizam (Kettel and Sutton, 2013; Harvey, 2003; Milios and Sotiropoulos, 2009). Shodno tome, daleko od toga da se radi o antikvarnom pitanju koje je potonulo u prošlost.

¹ alpar@uns.ac.rs

² Rad je urađen u okviru projekta 179052: *Transformacija socijalnog identiteta Srbije u uslovima krize i njen uticaj na evropske integracije*, koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije

Mi ovde ne nameravamo da detaljno izveštavamo o pojmu imperijalizma, kao što nemamo intenciju da ulazimo u odgovarajuće katkad veoma zamršene rasprave koje dotiču i razlike između globalizacije i imperijalizma (Mommsen, 1982; Petras and Veltneyer, 2000); zadovoljićemo se samo sa kratkim naznakama. Odnosno, nastojimo samo da markiramo one momente koji su neizostavni za naše razmišljanje u odnosu na izabranu temu. Uvažavamo činjenicu da imperijalizam predstavlja veoma kompleksnu konstelaciju koja podrazumeva mnoštvo različitih aspekata počev od diskurzivnih (Todorova, 1997), ekonomskih i političkih aspekata. Imperijalizam nameće i određene režime sećanja, jer društveni subjekti neprestano prerađuju relacije između prošlosti i sadašnjosti. U svakom slučaju tek konceptualizacija kompleksnosti imperijalizma omogućava nam da adekvatno razmotrimo i poziciju balkanskih zemalja. Shematski rečeno, možemo govoriti o tome da postoje marksistička i nemarksistička tumačenja imperijalizma. Prvi smatraju da je imperijalizam endogeno-strukturni momenat kapitalizma, ili je jedna od nužnih faza u dinamici kapitalizma. Nemarksističke teorije idu drugim tragovima: tako poznati austrijski ekonomista Jozef Šumpeter koji je široko tretirao imperijalizam, smatrao je da je imperijalizam izvesna vrsta rezidualnog momenta apsolutizma i međudržavnog rivalstva (Schumpeter, 1951[1918]). No, „čisti kapitalizam“ ne dozvoljava imperijalističko nadmetanje, tako da prelazi li čovečanstvo u fazu purifikovanog kapitalizma tada imperijalizam, koji je ionako tek tranzitorna faza, izvesno nestaje sa svetske scene. To je ipak upitno s obzirom na tokove XX veka (Özveren, 2000). Ali, da su u celom „imperijalističkom lancu“ država, a pored nje i različiti ratovi vođeni u ime ekspanzije od ključnog značaja, to možemo naučiti od Šumpetera, mada sa drugačijim predznakom nego kod marksističkih autora. Naravno, rasprava povodom pozicije države i rata tek počinje: postoji ili ne postoji „autonoma geopolitička kompeticija“, kako sugeriše Šumpeter, pa tako i određene savremene teorije internacionalnih odnosa? Šumpeteru je stalo do toga da apostrofira državno generiranu teritorijalnu ekspanziju koja je po njemu cilj za sebe, uostalom zato se i teško uklapa u okvire instrumentalne racionalnosti kapitalizma. On nas upućuje na čvrstu teritorijalnu matricu moći, odnosno na činjenicu da u imperijalizmu prednjači teritorijalna usidrenost moći, da se sve može izvući iz toga. Ovakvo nastojanje bi se čak moglo povezati sa tendencijom visokog uvažavanja prostornih dimenzija u društvenim naukama u poslednjim dekadama. Ipak, posebno ističemo ove momente jer povlače za sobom dalekosežne posledice, pa tako i za balkanske države.

Dakle, tretiranje imperijalizma dobija zamah na početku prošlog veka, i posebne impulse povodom izbijanja Prvog svetskog rata koji se bez sumnje mora tumačiti upravo u svetlu intenziviranja imperijalizma. Pri tome, posebna se pažnja mora poklanjati teritorijalnoj ekspanziji, i poštovanju konkurencije povodom prisvajanja različitih teritorija što dovodi do transformacije konfiguracije moći. Razumevanje statusa balkanskih naroda/država se mora obazirati na sazdanost imperijalističke moći i na generiranje asimetričnih odnosa, jer upravo logika imperijalizma određuje svetske tokove i svetski poredak u ključnim trenucima za balkansku istoriju. Ovde se pojavljuju pitanja koja se odnose na mnogo raspravljaju

tradicionalnu relaciju između metropole i periferije, razvijenosti i nerazvijenosti, nezavisnosti i zavisnosti. Odnosno, i povodom balkanskih zemalja pomalja se pitanje reprodukcije asimetrijskih odnosa sa odgovarajućim posledicama po samorazumevanje balkanskih subjekata. Tek da zabeležimo da su ove asimetrije pažljivo razmatrane od različitih teorija, tako npr. od teorije svetskog sistema (Wallerstein, 2000). Barem možemo dobiti relevantne naznake kako se dotične asimetrije održavaju i pri tome dobivaju i nove forme.

Imperijalizam stabilizuje pomenutu asimetričnu konstelaciju u kojoj su u promenljivoj konstelaciji militarni, ekonomski i politički odnosi. Imperijalizam se i mora razumeti kao artikulacija pomenutih dimenzija. Zemlje koje se fiksiraju kao „nerazvijene“, odnosno koje važe kao „slabo razvijene“ društvene formacije su u slabijoj meri integrisane u kolotečinu međunarodnih relacija. Ili se veoma često dešava da „nerazvijene zemlje“ pokušavaju preko nekog mentora, to jest, neke „razvijene zemlje“ da se integrišu u ekonomsku i političku cirkulaciju; to je fenomen koji kritički nastrojeni komentatori tumače kao ispoljavanje kompradorskih elita. Dok apologeti ovakve situacije smatraju da je pomenuti oblik integracije adekvatni okvir za smanjivanje asimetrija, kritičari naznačuju da je reč o ponavljanju asimetrija a one se uokviruju kao određeni hegemonski obrazac. U svakom slučaju valja situirati dinamiku balkanskih zemalja u kontekst imperijalizma: pretpostavljamo da je imperijalizam determinisao relevantne socioekonomske i sociokulturne dimenzije u XX veku. Pogledamo li period obeležen imperijalističkim ekspanzijama primećujemo i pozicioniranje balkanskih zemalja u međunarodnom kontekstu. Bez obzira na to u kojoj se poziciji našla pojedina balkanska zemlja u ratnim konstelacijama, ekonomskim krizama i u situacijama gubitaka (Josifidis i Losonc, 2012; Raducano, 1932; Berend, 1998) asimetrične situacije su se održavale, mada u različitim vidovima. Takođe, i relacije između balkanskih zemalja koje su znale da budu nasilne i konfliktne, moraju se promisliti u ovom širem kontekstu. Ovaj period je naime ionako bio posredovan turbulentnim događajima koji su dovodili pomenute zemlje u stanje suprotnosti. Ovakva situacija, dakako, je izrodila različite forme nestabilnosti koje su predstavljali organski deo balkanske egzistencije.

Balkanski prostor je prekopan različitim borbama, pobunama, pokušajima oslobađanja, konfliktnim-ratnim značenjima. Generalno gledano sve balkanske zemlje su bile u situaciji oslobađanja od ranijeg imperijalno-carskog stanja, a posle toga u fazi stvaranja granica nacionalnih država, to jest, stvaranja odgovarajućih teritorijalnih i vremenskih matrica. Stvaranje modernih nacija je na Balkanu moralo da bude, barem u određenim suštinskim aspektima, determinisano momentima mimeze/imitacije u odnosu na zapadnoevropske zemlje, mada, jasno, sa rezultatima koje su se i razlikovale od zapadnoevropskih tendencija. To je naravno, momenat koji se često tumači kao „zakasnelost“, mada mi nismo skloni da prihvatamo takvu vrstu temporalnosti koja je ipak samo odraz asimetričnih situacija. Jer, nameće se pitanje: zakasnelost u odnosu na koji obrazac? Zakasnelost u odnosu na „dominantni“ vremenski obrazac? Nije li to samo ponavljanje imperijalističkog poimanja stvarnosti?

Oblikovanje nacije je uvek proces koji sadrži konfliktne aspekte, elemente nasilja i imperativno uokvirenje teritorije. Stvaranje određene nacije kao zaokružene celine uvek podrazumeva seriju dobitaka i gubitaka; neko će izvesno biti u situaciji poraženosti. I na Balkanu se to može zabeležiti: nesigurnost granica, postojanje teritorijalnih razmirica je dovelo do nastajanje percepcije da se radi o visoko nestabilnom području koje divergira u odnosu na „normalni tok“ evropske istorije. Primetimo, procesi stvaranja nacionalnih država su višestruko bitni za dinamiku sećanja. Jer, postavljanje nacionalnih država uvek podrazumeva i ambiciju prisvajanja istorije posredstvom sećanja. Tek sećanje koje se može evocirati u rutinskim i nerutinskim situacijama može obezbeđivati temelje ovakvog prisvajanja istorije. Nacionalne države (čak i u situacijama kada se jedna nacija, kao srpska, situira u nadnacionalnom entitetu, naime, u Jugoslaviji posle Prvog svetskog rata) razvijaju različite društvene tehnologije sećanja, počev od edukacije, preko demonstracije i ispisivanja nacionalnih znakova u javnim prostorima. Dakle, može se reći da sećanje ima materijalni izraz, ono se kondenzuje u natpisima, naznakama, ritualima i praksama. Istorija se evocira u smislu genealogije vladara, geneze dinastija, žrtvenih obrazaca, žrtve su ionako uvek bitne stanice u rekonstrukciji nacionalnih putanja. Uvek se mora stvoriti nacionalni kontinuitet koji se rekonstruktivno stvara posredstvom sećanja na prošlost.

Postojali su različiti pokušaji povezivanja balkanskih zemalja u jednu celinu u XX veku, svakako su se mogli naći racionalni razlozi za ekonomsko i političko povezivanje. Ekonomsko jedinstvo bi moglo da osnaži cirkulaciju ekonomskih dobara, što je moglo da bude temelj za ekonomsku stabilnost koja je bila toliko potrebna pomenutim zemljama. Političko povezivanje je moglo da potvrdi samoafirmaciju ovih zemalja, ono bi afirmisalo ambiciju da ovi narodi postaju sigurni u sebe, i ne u poslednjem redu da izbegavaju neracionalne konflikte. No, do sinronizacije nije došlo, to jest nije moglo doći na osnovu interno razvijenih težnji i dostignuća, dakle, nije realizovana sinhronizacija na osnovu dostignuća balkanskih zemalja (Jugoslavija se može pomenuti kao izvestan pokušaj u ovom smislu, ali samo u jednom određenom smislu, jer, u njenom slučaju ne možemo prenebregnuti da neki njeni članovi po samorazumevanju nikada nisu smatrali sebe delovima Balkana, štaviše, to je predstavljalo značajni aspekt njihove samorefleksije). U svemu tome rezidue imperijalističke pozadine koje su krojile geoekonomsku i geopolitičku strukturu su odigrale značajnu ulogu.

Sada se nameće pitanje do kakvih oblika unifikacije može doći pod kormilom Evropske unije: ona je spoljni faktor koja igra krucijalnu ulogu i u pogledu samorazumevanja balkanskih zemalja. No kao što postoji udruživanje tzv. srednjeevropskih zemalja (višegradska četvorka), tako se može projicirati i unifikacija u vezi sa balkanskim prostorom. Naravno, ne zaboravljamo da postoje razlike: neke balkanske zemlje su već članice dotičnog supranacionalnog entiteta, neki su tek u poziciji kandidata, neki nisu ni u toj situaciji, dakle, heterogenosti su itekako prisutne. (ionako, tradicionalni je problem kako definisati Balkan kao makar relativno homogeni entitet: Bracewell and Drace-Francis, 1999) Osim toga, članstvo u Evropskoj uniji se ne može razumevati u mesijanističkom smislu, nego samo kao čvornu tačku

u kojoj se ukrštavaju različite determinacije; bez sumnje će postojati intenzivirani protok robe i ljudi, ali i takva konstelacija će nametati nova pitanja s obzirom na koordinaciju između interesa balkanskih zemalja. Prema tome, razumevanje balkanske sinteze je još uvek u previranju. Puko članstvo još ne rešava i razrešava nužnost sećanja; uostalom bilo koji autoritarni pokušaj brisanja i racionalizacije sećanja ne može uroditi plodom. Sećanje se ionako opire određenim procesima racionalizacije. Pored toga, ne treba zaboraviti da su norme Evropske unije uobličene u Zapadnoj Evropi.

POSEBNOST BALKANA? RAZLIČITOST I ISTOVETNOST. SEĆANJE NA RAZLIČITOST?

Već smo maločas naišli na problem posebnosti, kada smo isticali mimetički odnos prema tradiciji racionalizma na Zapadu. Ali, mnogo toga još nije rečeno povodom toga, a bez toga ne možemo pristupiti objašnjenju sećanja. Da li je Balkan jedna konstrukcija/tvorevina koja ima karakteristike *sui generis*? Mnogo toga je rečeno u odnosu na specifičnosti Balkan, neki merodavni komentatori su našli za shodno da govore čak o balkanskoj civilizaciji (Stojanovich, 1967; Bideleux and Jeffries, 2007). No uzimajući u obzir da „civilizacija“ predstavlja strogo određeni termin u društvenim naukama (vidi: Elijas, itd.), čini se da ovakvo oposebljenje ne odgovara stvarnosti i mistifikuje različitost koja je ukotvljena u Balkan.

Nedvojbeno da se mogu ispisati crte fenomenologije različitosti Balkana. Tako, istraživači političke tradicije tematizuju pretorijanstvo, nedostatak stabilnosti između militarnog aparata i vladara, harizmatiku strukturu različitih dinastija, labilnost balkanskih monarhija, legitimaciju vlasti na osnovu ratnih učinaka, mnogo puta pominjanu patrijarhalnost, posebnu ulogu vojske u regulaciji javnih aspekata života (vidi npr. Kuljić, 2012: 33). U pogledu ekonomije država je igrala krupnu ulogu, katkad je ta uloga bila nesrazmerno velika, a može se reći da je ona kontinuirano bila najznačajniji kapitalistički subjekat (o tome: Josifidis i Lošonc, 2012). U pozadini agrarne određenosti nedostajali su kapaciteti pokretanja velikih investicija, što je pojačavalo zavisnost od stranog kapitala. Sumirajući navedeno: nije upitna činjenica da sociopolitička struktura Balkana pokazuje specifičnosti i da upravo ove posebnosti omogućavaju objašnjavanje određenih događaja i tendencija. Tvrdi se da je nasleđe Balkana u protivrečnosti sa racionalizatorskim potencijalima koji su se kondenzovali u Evropskoj uniji. Naglašava se da je Centralna Evropa raspolagala sa takvim istorijskim kapacitetima koji su dozvoljavali lakše pristajanje uz evropsku racionalizaciju (kritički o tome: Kuus, 2004). Ili se mnogo puta poziva na tvrdoglavo opstajanje informalnih normi u ekonomskim i drugim komunikacijskim modusima a koji su dijametralno suprotni u odnosu na dominaciju formalnih normi u Zapadnoj Evropi (Böröcz, 2000). Tome se pridružuje i česta naznaka o endemičnoj korupciji koja čini netransparentnim društvene odnose i proizvodi određene tipove očekivanja u odnosu na budućnost. Rečeno je da modernizacija (i dakako: društvena disciplina

koja joj pripada i bez koje ona ne može da se nametne) predstavlja strani element u odnosu na samorazumevanje Balkana (Schöpflin, 1999) nad kojim balkanski narodi ne mogu da razvijaju kontrolu, te je prihvataju kao stranu silu. Najzad, i mi ćemo u sledećem odeljku govoriti o strahu koji sažima određene specifičnosti koje se mogu nadovezivati za „posebnost“.

Nema nikakve sumnje da možemo pronaći elemente u balkanskim tradicijama koje su kontradiktorne u odnosu na evropsku racionalizaciju. Ali to nam ne dozvoljava da se usidrimo u „kulturalističkim i civilizacijskim objašnjenjima“ (Bideleux and Jeffries, 2007: 9). Valja, dakle, dekonstruisati razmišljanja o balkanskoj „partikularnosti“ (Mungiu-Puppidi, 2005). Treba se čuvati od epistemoloških obrazaca koji Balkan zamišljaju kao puki nedostatak, kao entitet koji se definiše time da ima deficit u odnosu na Zapadnu Evropu; to bi, zapravo, bio epistemološki obrazac koji se može tumačiti kao „*balkanizam*“ (Bjelic, 2002: 4). Mi se slažemo sa slovenačkim sociologom Rastkom Močnikom koji govori o postojanju tek relativnih razlika povodom Balkana; njemu je naročito stalo do toga da razmotri i isproba ovu tvrdnju s obzirom na tranzicijske fenomene misleći na prelaz iz socijalizma u kapitalizam. Ovakvi fenomeni (siromaštvo, nezaposlenost, itd.) se ne mogu objasniti na osnovu pretpostavljene „partikularnosti“. Nadalje, Močnik precizno izvodi argumentaciju da *Balkan, to je uvek onaj Drugi*, a ne „ja“, odnosno, ne „mi“: Balkan je u tom smislu odgurnuta drugost (Močnik, 2003). Niko ne želi da bude „balkanac“, čak ni oni koji žive na teritoriji „Balkana“ kao geografskog entiteta. Ako se Balkan razumeva u smislu pukog nedostatka, tada se ovaj entitet može tumačiti kao „lokalitet“ koji je „incidentalni“ u odnosu na svetske tokove (Popović, 1996: 13). Balkan je većito metafora „zakasnelosti“, nedovoljne racionalnosti, on je uvek u stanju „nekompletiranosti“, ili, moglo bi se reći da je Balkan u neprestanoj tranziciji a cilj se nikad ne postiže.

U ovom radu se zapravo kritikuje teleološka projekcija istorije koja tumači dinamiku istorije na osnovu unapred upisanog cilja. To služi kao oslonac u pogledu zamišljanja idealno-racionalnog toka istorije koji postavlja paradigmu. Naravno, teleološko razumevanja istorije služi tome da se obrasci hijerarhije učvrste i da ponude legitimaciju za odgovarajući nastup: to znači da je Balkan većito prinuđen da se prilagođava, da „prati“ obrasce koji su uobličeni negde drugde. Dakle, Balkan se može iole ozbiljno tretirati ukoliko *deteleologizujemo* istorijske projekte, tako i projekat Evropske unije. To podrazumeva da se ovaj entitet ne može interpretirati u sklopovima dualnih shema koje podupiraju teleološke asimetrije. Drugačije rečeno, ne negirajući konfrontativne sadržaje na relaciji Balkan/modernizacija, valja naznačiti da se mora zadobiti *analitički pojam* stepena modernizovanosti Balkana. Čini se da bez, barem uvažavanja nužnosti ovakvog pojma, ne možemo ulaziti ni u raspravu u vezi sa sećanjem. Jer, na procese sećanja utiče, bez sumnje, dinamika racionalizacije (mada se time ne iscrpljuje lista faktora koji utiču na režime sećanja). Ali, razlike prema modernizacijskoj racionalizaciji između različitih evropskih regiona (Zapad, Istok, Centar) moramo razumevati na jednoj skali: tek na toj skali je moguća artikulacija dijalektike različitosti i istovetnosti i u pogledu Balkana.

Nismo negirali da odista postoje razlike u odnosu na praktikovanje informalnosti u društvenim komunikacijama. Isto tako, nismo odbacili činjenicu da odnos patron/klijent igra određene uloge u balkanskim zemljama sa odgovarajućim specifičnostima. Ali, zarad stizanja do analitičke perspektive odbacili smo krutu dualnost i sheme koje se povinuju njoj. Biće dovoljno da se poslužimo sledećim primerima.

Mnogo puta raspravljana informalnost u društvenim odnosima se može tumačiti kao nedostatak formalnih normi koje stabilizuju regulaciju ovih relacija i omogućavaju i očvršćivanje određenih očekivanja u odnosu na budućnost. Ovde se veoma često ukazuje na imperijalno nasleđe (recimo, na Otomansku imperiju u kojoj uvek postoji intencija izigravanja osvajačke vlasti ili traženje neformalnih privilegija kod vlasti; dakle, postoji široka neformalna zona ljudskih odnošenja). Ali, ne smemo zaboraviti da određeni segmenti neformalnosti postoje i u sklopovima zapadnih društvenih relacija, čak se govori o tome da svaka, formalnim normama afirmisana, društvena relacija je zavisna od određenog neformalnog horizonta. Naravno, može se govoriti o tome da je sinhronizacija i artikulacija odnosa između neformalnosti i formalnosti drugačija no na Balkanu, ali to samo potvrđuje našu tvrdnju da se radi o razlikama na jednoj skali, odnosno, možemo govoriti tek o skalarnim razlikama.

Drugi primer je sledeći. Često se lamentira (Bracewell, 2009: 1–25; Biber, 2002; Lampe and Jackson, 1982) nad tim da je postojeća institucionalna infrastruktura na Balkanu srazmerno slaba, te ne može obezbediti temelj za racionalnu društvenu dinamiku. Kaže se da je to odraz činjenice nedovoljne individualizacije, odnosno, da je to ostatak preterano jakih kolektivističkih obrazaca (Greif, 1994). Najzad, institucionalna infrastruktura se tretira u smislu da tek ona obezbeđuje funkcionalne učinke i integraciju društva uprkos konfliktima koji se stvaraju povodom funkcionalnih ukrštavanja. Deficit u pogledu institucionalne infrastrukture se ispoljava u odnosu na nestabilnosti povodom nužnosti usmeravanja društvenih tokova. No i ovde se mogu staviti, ako ne primedbe, barem neke korekcije koje bacaju svetlo na celu problematiku.

Prvo, uprkos naglascima na relevantnosti institucionalne infrastrukture, nije izvesno da su institucije bezrezervni ključ za razumevanje društvene dinamike, tako i društvenog razvoja (Phillips, 2008)

Drugo, mada su institucije nedvosmisleno od kapitalnog značaja valja izraziti sumnju u činjenicu da su one u potpunosti funkcionalne, i da se mogu objasniti samo na osnovu funkcionalnih učinaka. Postoji široka literatura koja izveštava o nefunkcionalnim aspektima institucija.

Zaključujemo na osnovu ovih selektivno izabranih primera da se uvek i bezrezervno mora odustati od dualnih shema. Postoji određeni imperativ prilagođavanja Balkana u odnosu na zapadnoevropske norme prilagođavanja, jer, da ponovim, norme koje orijentišu nastale su na Zapadu. To stvara određene napetosti. Kao što je društvena nauka nebrojeno puta dokazivala, importovanje određenih normi nailazi na teškoće. Postoji tenzija između činjenice da osnovu kriterijuma moderniteta svako društvo stvara sebe, i činjenice da su važeće norme modernizacije stvorene u Zapadnoj Evropi. No, valja naglasiti adekvatnost dijalektičke, a ne dualne sheme u

pogledu odnosa Balkana prema Zapadnoj Evropi, tako i prema Evropskoj uniji. Smatramo da se to mora uzeti u obzir i u pogledu sećanja. Jer, tek ovakav pristup omogućava perspektivu koja objedinjuje *univerzalističke* strukture i *partikularne* istorijske naracije.

SEĆANJE IZMEĐU STRAHA I NADE

Ovde pretpostavljamo da se sećanje generira između straha i nade. Strah je relativno često tretirana tema, zapravo, može se reći da strah figurira kao značajan afektivni horizont u modernitetu (Pain, 2009). Time sugerišemo visoki značaj afektiviteta. I mi smo pokušavali da analiziramo široki značaj straha, i to upravo s obzirom na Balkan, na napetosti koje se javljaju između „tranzicije“ i demokratije (Losonc, 2012).

Jedan od rondonačelnika razmatranja straha u XX veku je Ištvan Bibó (Bibo, 1986) čiji opis i naznake u vezi sa strahom su relevantni upravo stoga što u najboljim trenucima izbegava dualnu shemu (koju smo mi kritikovali), odnosno, uspeva da poveže niti između strukture i naracije u maločas iznesenom smislu. Štaviše, on nalazi za shodno da se posveti posebno Balkanu tretirajući ovaj entitet upravo s obzirom na dinamiku straha. U njegovom pristupu značajno je da Balkan ne redukuje na geografski entitet, nego se usredsređuje na izdvojene kognitivne sheme, habitualizovane prakse, i afektivne režime, tako i strah (Bibo, 1986: 203). On pokazuje one strukturalne determinacije koje uslovljavaju strah na Balkanu: ni jednog trenutka nećemo naći kod njega da se poziva na neke antropološke konstante koje transistorijski određuju „sudbinske putanje Balkana“; on se orijentiše ka tome da strah prikazuje u sklopovima *determinacija*. Sledstveno tome, strah koji se javlja kao sistematičan afekat (mada ne samo na Balkanu) je adekvatan izraz određenih društveno-ekonomskih tendencija. Ovde je bitno da se sagledava, mada to kažemo nezavisno od Biboa, da je strah afektivno stanje koje se neprestano mora nadilaziti, jer stvara određena negativna očekivanja i kontinuirano proizvodi iskustvo da je dotični subjekat adresiran sa različitim pretnjama. Biboova kritička analiza naravno pokazuje da problem nastaje zbog načina kako se pomenuto generiranje straha pokušava nadilaziti, i utoliko njegova analiza nije isključivo altruistička nego nosi u sebi kritičke note. Njegova analiza uzima u obzir nestabilnost granica, govori o osećaju neprestane pretnje na Balkanu, i o čestim afektivnim ispoljavanjima da su balkanski narodi izdani, da ih je Evropa ostavila na cedilu (Bibo, 1986: 238). Ukotvljenost u poziciju žrtve je nužan momenat u pogledu ovakve samorefleksije. Tako dolazi do Biboove česte naznake da se na Balkanu stvaraju određene neravnoteže koje idu nauštrb racionalne koordinacije i racionalne samorefleksije. Celokupna analiza je situirana u proces stvaranja nacije i poentira na određenim kognitivnim i afektivnim deformacijama. Nestabilnost granica i osećaj pretnje generira sećanje koje priziva konstruisanu slavnu prošlost i sadašnjost interpretira kao gubitak. Jer, sadašnjost se sagledava kao izvor straha. Ukoliko je tako tada se javlja situacija da se sećanje paralizuje: time se samo doka-

zuje činjenica koju su izgovorili i neki moderni mislioci u smislu toga da strah zaokupira celu ličnost, najzad da strah ima ne samo lične i kolektivne komponente. Inače evropskoj racionalnosti naklonjeni (mada sa značajnim otklonima) Bibo smatra da tek spoj između promenjene samorefleksije i transformacija strukturalnih determinacija može da promeni situaciju. On je svestan toga da strah veoma često (posredstvom konstruktivnosti sećanja) preuveličava značaj pretnji; on govori o tome da strah otežava adekvatne percepcije stvarnosti. Međutim, ne kvalifikuje strah i sećanje povodom toga kao puku iluziju koja se lako može odagnati. Jednostavno iza straha stoje *realna istorijska iskustva*, shodno tome, strah se može analizirati na adekvatan način tek uvažavanjem istorijskih determinacija. I ni u kom slučaju ne proizilazi iz njegovog dela da postoji predestiniranost Balkana u pogledu povezivanja između straha i sećanja, naprotiv, on projektuje puteve koji transcendiraju postojeće odnose. Utoliko moramo promisliti njegove predloge, naročito u svetlu one koncepcije u društvenim naukama koja tvrdi da postoji „ukotvljenost u stazu“ (*path-dependent*) (Nielsen, Jessop, and Hausner, 1995; Bohle and Greskovits, 2009) što bi podrazumevalo snažnu vezanost za *prethodno započete putanje*.

Biboova argumentacija je još uvek višestruko dragocena, ali tek sa određenim dopunjavanjima koja zalaze u strukturalne determinacije današnjice. Mi uvažamo njegov napor koji oslobađa strah od toga da ovaj afekt tretira iz vidokruga iracionalnosti. Jer, ne treba zaboraviti da je strah kao horizont sećanja duboko upisan u tekst moderniteta, dakle, radi se o strukturalno određenom afektu. Osim toga, znamo da su posle nestanka socijalizma kao društvene formacije ponovo intenzivirani određeni strahovi na osnovu sećanja. Ako se može dati pravo Bibou u pogledu evokacije na nekadašnju zamišljenu veličinu balkanskih zemalja, tada očigledno možemo potvrditi da je konstelacija posle socijalizma bila prožeta sećanjem inspirisanog strahom. Nije nacionalizam (ili etnicizam) imao uzlet samo na terenu bivše Jugoslavije, nego su se odgovarajući „kodovi“ pojavili, makar u različitim modusima, svugde u bivšim socijalističkim zemljama. Naravno, u Jugoslaviji je obnovljeno sećanje, strah i nade za rekonstrukciju državnosti, proizvelo krvave tragove, ali teret sećanja je svugde postojao. Jer, svi stanovnici nekadašnjeg socijalizma su stupili u odnos sa prošlošću i pokušavali razvijati kontrafaktičko sećanje u odnosu na socijalizam. A socijalizam je tretiran kao poredak koji je podređivao nacionalne aspiracije, shodno tome, njegov nestanak sa istorijske scene je otvorio vrata za rekonstrukciju nacionalnog sećanja, ali i za evokaciju starih pretnji. Da je nacija u opsadnom stanju, da je izložena različitim, no i neprestanim pretnjama, to je obeležavalo epohu. Neizostavni praktični aspekt sećanja je prizivanje istorijske konstelacije pre Drugog svetskog rata, to jest, pre nastanka socijalizma. Skoro u svim balkanskim zemljama su prizivali nekadašnju monarhiju, a samim tim i nekadašnje režime (sa ostacima gde-gde feudalnih klasa, sa evokacijom moći crkvenih elita) koji su bili potirani sa nastupom socijalizma. Sećanje sa političkim elementima je služilo tome da rehabilituje nekadašnju „normalnost“, samim tim jer je socijalizam posmatran kao iskliznuće iz „normalne putanje istorije“. Počela je i artikulacija kombinacije premodernih i modernih elemenata zarad novog stvaranja nacional-

nog kontinuiteta. Repolitizacija sećanja se usmeravala ka prošlosti koja je važila kao merilo. Ovu strategiju možemo opisati kao pokušaj *restitutio in integrum*. To je bilo sećanje koje je podupiralo prošlost, a u stručnoj literaturi je ovaj fenomen često opisivao kao revizija prošlosti. Ali, prizivanje takve presocijalističke epohe nije moglo doprineti koordinaciji društvenih projekata balkanskih zemalja, jer, kako smo navodili navedena situacija nije pokazivala uspehe u pogledu sinhronizacije sećanja. Pomenuta ideologizovana strategija uspostavljanja izgubljenog nije mogla uroditi plodom, u društvenim tokovima postoje nepovratne rezultante, ireverzibilni učinci koji se ne mogu izbrisati voljnim radnjama. Socijalizam je podrazumevao modernizaciju odozgo i shodno tome suštinski je promenio krucijalne elemente društvene strukture, njegovi modernizacijski učinci jednostavno egzistiraju, uprkos ideološkoj demonizaciji: dakle, nikakva intencionalna strategija povraćaja ne može biti uspešna, to jednostavno ne odgovara imperativima moderniteta. Shodno tome, ne odgovara stvarnosti ni stav onih tumača u vezi sa jugoslovenskim ratovima koji se prepoznali u gomilanju nasilja osvetu prošlosti u smislu toga da se prošlost trijumfalno-demoniski vratila i podredila aktere istorije. To je nerefleksivan stav u odnosu na prošlost: violentne konflikte u kontekstu Jugoslavije nećemo razumeti ako ćemo posegnuti za ovakvim pojmom prošlosti. Ovi konflikti se moraju naravno situirati u sled društveno-ekonomskih determinacija, socijalnih polarizacija, problemskih artikulacija nacionalnih elita, itd. Sećanje se uvek rađa na osnovu ispreplitanja dijahronih i sinhronih momenata, dakle, ono predstavlja refleksivan pojam. Istorija nija „splet činjenica“ koji nam je na raspolaganju, onaj ko vrši rekonstrukciju je i sam istorično određen.

Samoviktimizacija, i viđenje istorije kroz prizmu žrtve podrazumeva „kompetitivno nadmetanje“ u pogledu toga ko je veća žrtva istorije, ko je bio više pogođen nepravdama, a nove nacionalne elite na kraju XX veka, u okruženju „tranzicije“ su intenzivno ulazile u ovakva nadmetanja (Losonc, 2006). Prizivanje istorije se realizuje zarad ideološkog kontinuiteta, a stanje žrtve se evocira da bi se novonastali zahtevi opravdavali; žrtva uvek ima višak legitimacije u pogledu ostvarivanja zahteva. No, ovakvo nadmetanje dodatno podgrejava strahove, jer uvek postoji bojazan da nedostaje nacionalna čvrstina, da postoji deficit u pogledu istrajnosti. Nacionalno sećanje ovog tipa sasvim sigurno smanjuje sklonosti ka koordinaciji i usklađivanju interesa. Najzad ne možemo ignorisati ni činjenicu da u sadašnjoj epohi postoji raširena telekomunikacijska mreža koja vanredno brzo može da posreduje impulse straha i da još više generira sećanje na zamišljenu prošlost. Ukoliko strah postaje nepodnošljiv, ukoliko se generiraju međusobno pojačavani strahovi, tada se indukuje nasilje: primer bivše Jugoslavije pregnantno dokazuje ovu vrstu dinamike. Demokratizacija je u pogledu straha izvesna vrsta dvoseklog mača: ona sa jedne strane podupire nade, ali sa druge strane omogućava i strujanje međusobnih strahova.

No nije strah bio podupiran samo sa afektivnim režimom u odnosu na naciju. Bilo bi veoma oskudno ukoliko bismo logiku sećanja analizirali samo iz vidokruga nacionalnih režima sećanja.

Prvo, nećemo zaboraviti ni pojavu nade, jer raspad socijalizma je itekako podgrejavao nade u drugačiju budućnost. Možemo zapravo izve-

štavati o geopolitičkim i geoekonomskim nadama, ali i strahovima (Sparke, 2007). Sećanje je bilo povezano sa istovremenim okretanjem prema budućnosti; uostalom i strah je okrenut ka budućnosti mada se hrani iskustvima iz prošlosti. *Drugo*, nada veoma brzo može da zameni mesto sa strahom: mnoge anticipacije su se izjalovile posle pada socijalizma, fenomeni koji su bili opisivani kao „tranziciona recesija“, pad GDP-a, gubitak zaposlenosti, novi tipovi neizvesnosti su otvorili prozore prema impulsima koji su podgrejavali strahove.

„Tranzicija“ je bila definisana polazeći od njenog projektovanog kraja, i bila je zamišljena u neodređenim terminima dobrobiti i bogatstva. No sigurnost je brzo iščezla, a kritično stanje je izoštrilo pitanje odnosa između budućnosti i prošlosti. „Tranzicioni mlin“ (ovo je parafraza naznake slavnog sociologa-ekonomiste Karla Polanijija), nužnost „tranzicijskog prestrojavanja“ ka kapitalizmu je, *uprkos* očekivanjima, svugde uneo nove momente straha. Kao što je poznato „tranzicijske zemlje“ nisu uspevale ni u tome da se vrate na onaj nivo koje je postojalo pre pada socijalizma (Greskovits, 1998). Ovakva negativna dinamika se morala odraziti na okvire i percepciju blagostanja (Inglot, 2008). Prema tome, itekako su postojali i socioekonomski izvori straha. A strah je očigledno rezultanta kompleksnih determinacija i ukrštavanja među kojima smo prepoznali i nacionalne i socioekonomske aspekte. Naravno, nismo ih odvojili zarad izvođenja argumentacije, ali oni su isprepleteni.

U svakom slučaju je za Balkan potrebna strategija *antistraha*. A sećanje koje smo maločas pominjali je u vezi sa strahom. Sećanje ima stratešku vrednost.

SEĆANJE. KOLEKTIVNI I INDIVIDUALNI ASPEKTI. DRUŠTVENA ODREĐENOST

Kada smo govorili o sećanju i strahu uvek smo imali na umu da su posredi kompleksne determinacije. Tako, strah i sećanje jesu refleksi ovih determinacija, ali ni jednog trenutka ne zaboravljamo konstitutivnu ulogu straha i sećanja. Nadalje, držimo na umu činjenicu da politika sećanja igra kapitalnu ulogu u pogledu artikulacije odnosa između straha i nade. Relacije ovih afekata ni u kom slučaju nisu jednostavni, a i videli smo da nada može biti supstituisana strahom. Govorimo o *politici* sećanja, jer mada se sećanje može uslovljavati (država upravo to radi sa materijalno određenim praksama), ono je uvek i proces, kao i rezultanta mnogobrojnih procesa. Insistiranjem na politici sećanja želimo osloboditi fenomen sećanja od „sakralizacije“ (Mistral, 2004). Ona nudi perspektivu koja želi promisliti disocijaciju od prošlosti a koja se ne završava u neproduktivnom brisanju tragova prošlosti. Jer, svako dirigovano brisanje prošlosti, voljno nadilaženje prošlosti preti s tim da samo odlaže suočavanje u odnosu na prošlost posredstvom sećanja. Ova politika, pak, ne zaboravlja da je supstrat sećanja (i na Balkanu; Rösen, 1999: 127–146) traumatizovanost kao i kumulacija nasilja u istoriji, ali pokušava da to promisli s obzirom na društvene određenosti.

Povodom politike sećanja valja naznačiti da uvek postoje društveni koreni. Shodno tome, treba uvek imati na umu da se prošlost konstruiše društveno. U ovom pogledu još uvek važi kao početna tačka naznaka francuskog sociologa Morisa Halbvaksa o društvenim okvirima sećanja (Halbwachs, 1925; Nora, 1984), mada govorimo o njegovom učinku samo kao o startnoj osnovi. Ipak da se zabeleži da smo svedoci širokih zahvata u pogledu razumevanja kolektivnih aspekata sećanja (Zerubavel, 2003: 28; Edgerton and Rollins, 2001: 5; Ashuri, 2005: 425). Mada postoji i kritika u odnosu na određena skretanja u pogledu artikulacije kolektivne memorije (Kansteiner, 2002: 187; Bourke, 2006: 33).

Halbvaks jasno kaže da je sećanje kolektivni produkt, uprkos tome što pojedinac figurira kao nosilac. Ovo se može razumeti upravo u tom smislu da je sećanje rezultanta koja nastaje usled širokih komunikacijskih i socijalizacijskih procesa. Drugim rečima: sećanje je intersubjektivni proces. I uprkos tome da francuski sociolog identifikuje relevantnost pojedinca, on ne zaboravlja da je i pojedinac kondenzacija društvenih odnosa, te je i njegovo sećanje determinisano integracijom u različite društvene grupe. Pojedinačno sećanje uvek pokazuje susretanja različitih društvenih određenosti. Nadalje, sećanje je uvek konkretno, jer čak ako se i barata sa apstrakcijama u sećanju, dobija se konkretna konfiguracija različitih formi sećanja. Po Halbvaksu kolektivno sećanje se vezuje za konkretno vreme i konkretan prostor, njemu je stalo do toga da pokaže: sećanje se nadovezuje na konkretne forme vremena i prostor. Nadalje, kolektivno sećanje se vezuje za grupe, i najzad ovo sećanje uvek ima rekonstruktivnu prirodu. Ovo poslednje je veoma bitno: time se jasno tvrdi da društvo uvek realizuje rekonstrukciju prošlosti posredstvom sećanja. To ne znači gubitak objektivnosti, nego činjenicu da rekonstrukcija polazi od sadašnjosti, da uvek postoje determinacije sadašnjosti koje omogućavaju rekonstrukciju. No uvek postoji momenat konstitucije u sećanju koje ne fiksira nego stvara.

Nemački istoričar Jan Asman (1992) proširio je Halbvaksovu argumentaciju pojmovima komunikativnog i kulturnog sećanja. *Komunikativno sećanje* obuhvata događaja neposredne prošlosti, takvo sećanje se vezuje npr. za generaciju. Ovakva forma sećanja upućuje na neposredne iskustvene horizonte, te „oralna istorija“ sasvim sigurno crpi svoje sadržaje na osnovu pomenute forme sećanja. Kulturno sećanje se nadovezuje na čvrste, stabilne tačke koje se prizivaju u ritualima sećanja, u nerutinskim formama podsećanja. Često su povezani sa mitovima, osnivačkim genealogijama, poznajemo i takve kulturne forme sećanja u kojima nestaje razlikovanje između istorije i mita. Dok u komunikacijskom sećanju svi uzimaju učešće na jednaki način, ovaj drugi oblik sećanja već proizvodi razlike, distribuira diferencije. Dok je komunikacijsko sećanje više spontano, druga forma sećanja iziskuje upravljanje, kontrolu, disciplinu, a time se stvaraju i prava i obaveze. Osim toga, kulturno sećanje se vezuje za određene registre znanja, ovde postoje eksperti, naučnici, pesnici koji izgovaraju reči, sprovode sećanje, čitaju zaboravljene arhive, sistematizuju fantazije, snove društvenih aktera. No, ove forme sećanja ne valja razumeti polarno, nego u vidovima interpenetracije; npr. čak i učinci eksperata sećanja kao što su istoričari ulivaju se u kanale komunikacijskog sećanja, a i sadržaji oralne istorije imaju povratni efekat na kulturno sećanje.

Valja promisliti dijalektiku kulturnog i komunikacijskog sećanja na Balkanu. Mi mislimo da je spona između ovih oblika politika sećanja koja posreduje između sinhronih i dijahronih momenata. Kako smo rekli balkanske zemlje su danas upregnute u institucionalnu strukturu Evropske unije, ili su na putu da postane deo institucionalne stvarnosti EU. Ne mogu se njihove putanje rastvoriti u teologiju napretka koji se završava u EU. Osim toga, u najmanju ruku primećujemo da ove zemlje nisu izuzete od različitih potresa kao što su krize koje izazivaju nove rekonstrukcije istorije: još uvek tinjajuća kriza sa dalekosežnim značajem u Grčkoj to demonstrira. Ne treba zaboraviti da političke orijentacije sa ekstremnim sadržajima nisu ništa drugo do izvesna rekonstrukcija i sećanje ne nekadašnje obrasce, makar sa novim značenjima. Kriza uvek produkuje nove strahove, nova očekivanja, tako i nove napetosti između prošlosti i budućnosti. No nije teško primetiti da praksa rekonstrukcije nacionalne istorije nigde nije završena na Balkanu (Genov, 2010). Uostalom upravo primer Srbije to eksplicitno pokazuje, gde se vode još uvek oštre debate oko rekonstruktivnog zahvata istorije. U svakom slučaju kovitlac rekonstrukcije sećanja se ne završava, čak i ako se stiče članstvo u Evropskoj uniji – uprkos strogim kriterijumima koji se traže u pogledu razrešavanja određenih problema istorije. A to samo potvrđuje činjenicu da uvek postoji nešto neraspoločivo u istoriju. Odgovornost na osnovu sećanja nije negiranje nego prihvatanje ove činjenice. Tek na osnovu ovog prihvatanja se može izgraditi politika sećanja koja odgovorno artikuliše odnos između prošlosti i sadašnjosti.

LITERATURA

- Ashuri, T. „The Nation Remembers: National Identity and Shared Memory in Television Documentaries“. *Nations and Nationalism* 11, 3 (2005): 423–442.
- Assman, J. *Das kulturelle Gedächtnis, Schrift, Erinnerung und politische Identität in frühen Hochkulturen*. München: Verlag, Beck, 1992.
- Berend, T. I. *Decades of Crisis: Central And Eastern Europe Before World War II*. Berkeley: University of California Press, 1998.
- Biber, F. „Delayed Transition and the Multiple Legitimacy Crisis of Post-1992 Yugoslavia“. In *New Approach to Balkan Studies*, edited by D. Keridis, E. Elias-Bursac, and N. Yatromanolakis, 129–149. Dulles, VA: Brassey's, 2003.
- Bibó, I. *Válogatott tanulmányok, I–III. köt.*, Budapest: Magvető, 1986.
- Bideleux, R. and I. Jeffries. *The Balkans. A Post-Communist History*. London: Routledge, 2007.
- Bjelic, D. „Introduction: Blowing Up the Bridge“. In *Balkan as Metaphor: Between Globalization and Fragmentation*, edited by D. I. Bjelic and O. Savic, 1–23. Massachusetts: The MIT Press, 2002.
- Bohle, D. and B. Greskovits. „Varieties of Capitalism and Capitalism tout court“. *Arch. Europ. Sociol.* 3 (2009): 355–386.

- Böröcz, J. „Informality and Nonprofits in East Central European Capitalism“. *Voluntas: International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations* 2 (2000): 123–140.
- Bourke, J. „War and Violence“. *Thesis Eleven* 86, 33 (2006): 23–38.
- Bracewell, W. „Balkan Travel Writing: Points of Departure“. In *Balkan Departures*, edited by W. Bracewell and A. D. Francis, 1–25. Oxford, New York: Berghahn Books, 2009.
- Bracewell, W. and A. Drace-Francis. „South-eastern Europe: History, Concepts, Boundaries“. *Balkanologie, Revue d'études pluridisciplinaires*, 1999, <http://balkanologie.revues.org/index741.html>. otvoreno 19. 12. 2011.
- Edgerton, G. R. and P. C. Rollins, eds. *Television Histories: Shaping Collective Memory in the Media Age*. Lexington: University Press of Kentucky, 2001.
- Genov, N. *Global Trends in Eastern-Europe*. London: Ashgate, 2010.
- Greif, A. „Cultural Beliefs and the Organization of Society: A Historical and Theoretical Reflection on Collectivist and Individualist Societies“. *Journal of Political Economy* 5 (1994): 912–950.
- Greskovits, B. *The Political Economy of Protest and Patience (East European, and Latin American Transformations Compared)*. Budapest: Central European Press, 1998.
- Halbwachs, M. *Les Cadres Sociaux de la Mémoire*. Alcan, 1925.
- Harvey, D. *The New Imperialism*. Oxford: Oxford University Press, 2003.
- Inglot, T. *Welfare States in East Central Europe, 1919–2004*. Cambridge: Cambridge University Press, 2008.
- Hausner, J. B. Jessop, and K. Nielsen, ed. *Strategic Choice and Path-dependency in Post-Socialism: Institutional Dynamics in the Transformation Process*. Aldershot: Edward Elgar, 1995.
- Josifidis, K. and A. Losonc. „The Great Depression and Serbian Economists: Eclecticism and Contradictions in the Works of Velimir Bajkić and Branko Bujčić“. In *The Great Depression in Europe, Economic Thought and Policy in a National Context*, edited by M. Psalidopoulos, 279–305. Athens: Alpha Bank, 2012.
- Kansteiner, W. „Finding Meaning in Memory: A Methodological Critique of Collective Memory Studies“. *History and Theory* 41, 2 (2002): 179–197.
- Kettel, S. and A. Sutton. „New Imperialism: Toward a Holistic Approach“. *International Studies Review* 15 (2013): 243–258.
- Kuljić, Todor. *Tito*. Zrenjanin: Kulturni centar Zrenjanina, 2012.
- Kuus, M. „Europe’s Eastern Expansion and the Reinscription of Otherness in East-central Europe“. *Progress in Human Geography* 4 (2004): 472–489.
- Lampe, J. R. and M. R. Jackson. *Balkan Economic History, 1550–1950*. Indiana University Press, 1982.
- Losonc, A. „Political Representation as an Expression of the Relationship between Majority and Minority“. In *Between Authoritarianism and De-*

- mocracy, Serbia at the Political Crossroads*, edited by D. Vujadinovic, and V. Goati, 87–109. Belgrade: Cedet, 2002.
- Losoncz, A. „Fear, Transition and Democracy in the Balkans“. *Southeastern Europe* 37 (2013): 157–178.
- Milios, J. and D. Sotiropoulos. *Rethinking Imperialism. A Study of Capitalist Rule*. London: Palgrave, Macmillan, 2009.
- Mistal, B. „The Sacralization of Memory“. *European Journal of Social Theory* 7, 1 (2004): 67–84.
- Močnik, R. „Social Change in the Balkans“, www.eurozine.com/.../2003-03-20-mocnik-en.html. accessed. otvoreno 9. 2. 2013.
- Mommsen, W. J. *Theories of Imperialism*. Chicago: The University of Chicago Press, 1982.
- Mungiu-Pippidi, A. „Deconstructing Balkan Particularism: The Ambiguous Social Capital of Southeastern Europe“. *Southeast European and Black Sea Studies* 1, (2005): 49–68.
- Nielsen, K., B. Jessop, and J. Hausner. „Institutional Change in Post-socialism“. In *Strategic Choice and Path Dependency in Post Socialism: Institutional Dynamics in the Transformation Process*, edited by J. Hausner, B. Jessop, and K. Nielsen, 3–44. Aldershot: Edward Elgar, 1995.
- Özveren, E. „Capitalism and Democracy at Crossroads: The Civilizational Dimension“. *Journal of Evolutionary Economics* 10, 1–2 (2000): 49–65.
- Pain, R. „Globalized fear? Towards an Emotional Geopolitics“. *Progress in Human Geography* 4, (2009): 466–486.
- Petras, J. and H. Veltmeyer. „Globalisation or Imperialism?“. *Cambridge Review of International Affairs* 14, 1 (2000): 32–48.
- Phillips, M. E. „The Myth of 'Secure Property Rights': Good Economics as Bad History and its Impact on International Development“. Strategic Policy Impact and Research Unit, Working paper 23, 2008.
- Popović, M. *Posle hladnog rata: Balkanska postmoderna 2*. Bar: Barski ljetopis, 1996.
- Raducano, I. *Les Pays Balkaniques et la Depression Economique Mondiale.* „*Les Balkans* III-3, 1932.
- Rüsen, J. „Trauma und Leiden: Eine Vergessene Quelle des Westlichen Historischen Bewusstseins“. In *Westlichen Geschichtsdenken: Eine Interkulturelle Debatte*, Hrsg. J. Rüsen, 127–146. Göttingen: Vandenhoeck, Ruprecht, 1997.
- Schöpflin, G. Defining South-Eastern Europe, <http://balkanologie.revues.org/index743.html>, 1999 otvoreno 27. 1. 2013.
- Schumpeter, J. A. *Imperialism and Social Classes*. New York: Augustus M., 1951.
- Sparke, M. „Geopolitical Fears, Geoeconomic Hopes and the Responsibilities of Geography“. *Annals of the Association of American Geographers* 97 (2007): 338–339.
- Stojanovich, T. *A Study in Balkan Civilisation*. New York: Knopf, 1967.

- Todorova, M. *Imagining the Balkans*. New York: Oxford University Press, 1997.
- Wallerstein, I. *The Essential Wallerstein*. New York: The New York Press, 2000.
- Zerubavel, E. *Time Maps: Collective Memory and the Social Shape of the Past*. Chicago: University of Chicago, 2003.

Alpar Lošonc

MEMORY, IMPERIALISM, THE BALKANS

Summary: The article deals with diachronic and synchronic aspects of memory on the occasion of the Balkans. First, it takes into account the imperialism that is seen as a particular power structure, with related geo-economic and geopolitical consequences. The discussion is reduced to the consequences that are relevant to the Balkans. After that, it considers a combination of structural and affective factors that frame the Balkans. The author tends to prove that the modernization in the Balkans can not be seen in terms of dual and reified scheme in relation to the West-European modernization. He describes the phenomenology of uniqueness of the Balkans, but stresses that it can not be understood from the perspective of teleology based on the western history. Then, the author discusses the issue of fear and hope in the history of Balkans. After that, he analyzes the situation that occurred at the end of the twentieth century, treats the new fears and hopes, especially with respect to the flow of transition and crisis shocks affecting the Balkan countries. In the end, the author pleads for politics of memory that is sensitive enough to articulate the relationship between diachronic and synchronic moments of history.

Key words: memory, imperialism, fear and hope, politics of memory